

2. Основи психології / за загал. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 1995.
3. Доценко Е. Л. Психологические манипуляции / Доценко Е. Л. – М., 1997.
4. Ковалёв Г. А. Психологическое воздействие : системно-экологический анализ / Ковалёв Г. А. – М., 1989.
5. Севрюгин В. И. Специальные методы социально-психологического воздействия и влияния на людей / Севрюгин В. И. – Челябинск, 1996.

УДК 159.98

Михлюк Е.І., ад'юнкт кафедри загальної психології НУЦЗУ

РОЗВИТОК ПРОФЕСІОНАЛЬНО ОБУМОВЛЕНИХ АКЦЕНТУАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню розвитку професійно обумовлених акцентуацій особистості рятувальників на різних стадіях професіоналізму.

Ключові слова: акцентуацій особистості, акцентуація характеру, професійна деструкція.

Статья посвящена исследованию развития профессионально обусловленных акцентуаций личности спасателей на различных стадиях профессионализма.

Ключевые слова: акцентуаций личности, акцентуация характера, профессиональная деструкция.

Постановка проблеми. Працівники ДСНС України здійснюють свою професійну діяльність в умовах підвищеного ризику, їх служба носить стресогенний характер, який обумовлений вимогами професійного середовища роботи в особливих умовах, що відрізняються високою динамічністю, реальною чи передбачуваною загрозою, необхідністю здійснювати вибір рішення і визначати оптимальну стратегію поведінки при дефіциті часу. Такі умови висувають особливі вимоги до адаптаційних ресурсів індивідуума, необхідності виконувати якісно і в повному обсязі службові обов'язки. У зв'язку з важливістю успішного вирішення завдань зазначеного виду діяльності виникає питання про високий особистісно-професійний потенціал особистості рятувальника, його компетентності, зростанні його професіоналізму.

Необхідний для ефективної діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій рух кадрів від професійної адаптації через особистісний розвиток до майстерності – це складний і напружений процес, який може призводити до розладу здоров'я, професійної деформації особистості. У зв'язку з цією обставиною надзвичайно важливим видається вивчення стійких індивідуально-типологічних характеристик особистості, які мають прогностичне значення щодо професійної діяльності і представляють собою ті опорні дані, з урахуванням яких можливе передбачення подальшого розвитку стану особистості та шляхи його корекції.

Однією з таких характеристик особистості є її акцентуація, яка означає посилення, яскраву вираженість певної риси. Знання умов і факторів розвитку

професійних акцентуацій, їх впливу на досягнення вершин професіоналізму вкрай важливо для визначення професійних протипоказань і, навпаки, показань щодо низки особистісних характеристик для оптимальних кадрових рішень.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Одна з найбільш поширених точок зору у визначенні акцентуації особистості зводить «акцентуацію» до дисгармонічного розвитку особистості, гіпертрофованості вираженості окремих її рис, що обумовлює вразливість особистості щодо певного виду впливів і утрудняє її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях [1; 4; 9; 11; 12; 14; 15; 16; 17].

У контексті осмислення ситуації, що склалася в підходах до вивчення акцентуацій особистості, особливу увагу слід приділити асиміляції нових підходів, що виникли в сучасній психології [2; 3; 5; 6; 13; 18]. Так, автори розглядають психологічні акцентуації як суб'єктивно-особистісні фактори формування і розвитку професіоналізму, представляючи рівень розвитку деяких психологічних акцентуацій як прояв професійно важливих якостей. Такі нові концептуальні розробки є опосередкованою ланкою для цілого ряду завдань, спрямованих на вивчення багатовимірних аспектів особистісних особливостей державних службовців, їх взаємовпливу на професійну діяльність, зокрема, на дослідження процесів розвитку професійних акцентуацій.

У зазначеному традиційному аспекті вперше ввів поняття «акцентуація» німецький психіатр і психолог, професор неврології неврологічної клініки Берлінського університету Карл Леонгард, яким була розроблена і описана відома класифікація акцентуацій особистості.

У нашій країні набула поширення інша класифікація акцентуацій, яка була запропонована відомим дитячим психіатром професором А. Личко. Однак і в тому, і в іншому підході зберігаються загальні розуміння сенсу акцентуації. У найбільш лаконічному вигляді акцентуацію можна визначити як дисгармонічність розвитку характеру, гіпертрофовану вираженість окремих його рис, що обумовлює підвищену вразливість щодо певного роду впливів і ускладнює її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях.

При цьому важливо відзначити, що виборча вразливість відносно певного роду дій, що має місце при тій чи іншій акцентуації, може поєднуватися з хорошою або навіть підвищеною стійкістю до інших дій. Точно так само, труднощі з адаптацією особистості в деяких специфічних ситуаціях (пов'язаних з даною акцентуацією), може поєднуватися з хорошими або навіть підвищеними здібностями до соціальної адаптації в інших ситуаціях. При цьому «інші» ситуації самі по собі можуть бути об'єктивними і більш складними, але не сполученими з даною акцентуацією, що не референтні їй.

Н. Конюхов в словнику-довіднику з психології дає таке визначення: «акцентуована особистість – особистість з характерологічними відхиленнями від норми, вираженими в надмірному посиленні окремих рис характеру; їм властива тенденція до особливого соціально-позитивного чи соціально-негативного розвитку. Акцентуації характеру межують з психопатіями. Особистостям з акцентуаціями характеру властиві так звані «місця найменшого опору», особлива вразливість по відношенню до деяких факторів, які є для даних особистостей психотравмуючими» [10, С. 5].

У даних визначеннях апріорі введена негативна оцінка. Однак якщо дотримуватися логіки, що йде від етимології слова «акцентуація» (акцент – наголос; наголос – виділення, наприклад, найважливішого), то на основі узагальнення істотних ознак (тобто властивостей і відносин) можна дати інше визначення. У зв'язку з тим, що логічна характеристика даного поняття є позитивною (що характеризує наявність тієї чи іншої властивості або відносин, а не його відсутність), буде доречним з визначенням даного нам поняття прибрати оціночну позицію.

Нами в роботі аналізуються професійні акцентуації. У даному аспекті розглядається термін «професійний», тобто основний рід занять, трудової діяльності.

Таким чином, прибравши оціночний матеріал, акцентуації особистості можна визначити як помітно виражені риси або групи рис особистості, що мають тенденцію до розвитку під впливом певних соціально-значущих причин.

Асоціативне сприйняття акцентуації як негативного явища, підводить до думки, що і причини появи – негативні. Однак це не так. Визначено цілий ряд причин, які носять явно не негативний, а позитивний аспект. Однією з основних таких причин є вплив на особистість, на помітно виражені риси особистості, професії. Досить невивченим є аспект детермінації впливу професійної діяльності на тенденції розвитку акцентуації особистості. Необхідне масштабне дослідження тимчасового впливу, інтенсивності впливу, впливу інших значущих чинників певних професій на розвиток характеру і рівня акцентуацій. У даній роботі нами запропоновано такий аналіз щодо працівників ДСНС України.

У зв'язку із запропонованим в роботі таким аналізом, є підстави стверджувати про наявність професійних акцентуацій. І хоча в якості значущих причин їх розвитку виділяється позитивний аспект – сама професія, не всі акцентуації пов'язані з професією позитивні, деякі мають негативний характер. Необхідно відзначити, що термін «професійні акцентуації» вже використовувався в дисертації Г. Філіппової, де досліджувалася проблема вдосконалення професіоналізму соціальних працівників з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Характерно відзначити, що далеко не всі особи з негативними професійними акцентуаціями переживають професійну деформацію особистості. У деяких випадках акцентуації, які можуть затруднити професійну адаптацію в одних професіях, в інших професійних видах діяльності як би нейтралізуються, більше того, часом проявляються в індивідуальному стилі професійної діяльності далеко не з гіршого боку [18, С. 121].

Крім цього, важливий і інший аспект розгляду використовуваної нами термінології. У роботах К. Леонгарда використовується як поєднання «акцентована особистість», так і «акцентуйовані риси характеру». Хоча все-таки головним у нього є поняття «акцентуація особистості». Сама класифікація К. Леонгарда є класифікацією акцентуйованих особистостей. А. Лічко вважає, що правильніше було б говорити про акцентуації характеру, бо насправді саме про особливості характеру і типологію йдеться.

Ми вважаємо, що справедливим є використання обох сполучень – і акцентована особистість і акцентуація характеру. У вітчизняній психології склалася традиція чітко, а іноді і різко підкреслювати розходження в понят-

тях «особистість» і «характер». При цьому мається на увазі, що поняття «особистість» більш широко, включає в себе спрямованість, мотиви, установки, інтелект, здібності і т.д.

Тим часом, в західній психології часто, кажучи «особистість», мають на увазі її характерологію. До цього є певні підстави, тому що характер – це не тільки базис особистості (так вважає багато хто, хоча і це дискусійно), але і інтегративне утворення. У характері знаходять своє вираження і система відносин особистості, її установки, орієнтації і т.д. У даних підходах важливе зауваження В. Зазикіна: «Характер є як би більш конкретним проявом особистісних рис і особливостей. Категорія «особистість» є більш загальною по відношенню до категорії «характер» [7].

Таким чином, коли мова йдеться про психологічні характеристики особистості, під ними мають на увазі відомості про психологічні особливості особистості, характер, домінуючих формах поведінки» [7, С. 13]. Якщо ж звернутися саме до описів різних акцентуацій (все одно в якій типології – К. Леонгарда або А. Лічко), то легко побачити, що багато чого в них характеризує саме особистість в різних її аспектах. Надалі ми в рівній мірі і в рівному значенні будемо використовувати обидва терміни – акцентована особистість і акцентуація характеру.

Виклад основного матеріалу. Метою нашого дослідження було вивчення особливостей розвитку професійно обумовлених акцентуацій особистості працівників ДСНС України на різних етапах професіоналізації.

Відповідно до мети було визначено контингент досліджуваних. У дослідженні взяли участь слухачі Навчального центру оперативно-рятувальної служби ДСНС України, віком від 30 до 42 років. Виходячи з поставлених нами завдань емпіричного дослідження, ми розділили досліджуваних на дві групи: до 1-ї групи увійшли працівники ДСНС віком від 30 до 33 років, стаж роботи яких у системі ДСНС не перевищує 10 років, у кількості 87 чоловік; до 2-ї – працівники ДСНС віком 40-42 років, стаж роботи яких у системі ДСНС більше 15 років, у кількості 92 чоловік.

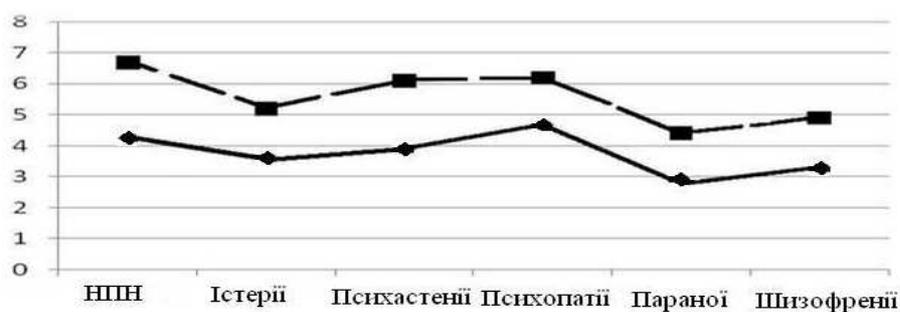
Такий розподіл досліджуваних обумовлений описаними у психологічній літературі етапами професійного розвитку особистості. У віці 30-33 років відбувається стабілізація професійної ситуації. При цьому часто спостерігається незадоволеність собою і своїм професійним статусом; проводиться ревізія «Я-концепції», після чого формується нова домінуюча професійних цінностей.

У віці 40-42 років з'являється незадоволеність можливостями реалізувати себе у сформованій професійній ситуації, що зумовлює корекцію тих структурних компонентів «Я-концепції», які безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю. Невдоволення собою, своїм соціально-професійним статусом призводить до психофізіологічних змін й погіршення стану здоров'я. Починають формуватися професійні деструкції.

Найбільш повне узагальнення досліджень професійно-типологічних деструкцій особистості представлено в роботі Е. Зеєра, Е. Симанюк «Психологія професійних деструкцій» [8]. У роботі автори виділяють наступні види деструкцій: професійно обумовлені акцентуації, виучена безпорадність, професійна відчуженість, стагнація.

Відповідно до авторської позиції, у несприятливих професійних ситуаціях, обтяжених зниженими адаптаційними можливостями, проявляються акцентуації рис характеру. При тривалому впливі одних і тих самих негативних факторів професійно обумовлені акцентуації сприяють розвитку професійних деформацій особистості.

Ми провели дослідження нервово-психічної нестійкості й визначення її структури у вигляді акцентуацій характеру за допомогою методики «НПН-А». Результати відбито на рисунку 1.

— ромб — показники нервово-психічної нестійкості і акцентуалізації характеру працівників ДСНС (у стенах) 1-ша група;
— квадрат — показники нервово-психічної нестійкості і акцентуалізації характеру працівників ДСНС (у стенах) 2-га група

Рис. 1. Показники нервово-психічної нестійкості й акцентуацій характеру працівників ДСНС (у стенах).

Представлені результати показують, що рівень нервово-психічної нестійкості значущо нижче у досліджуваних 2-ї групи ($p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що у працівників ДСНС із більшим стажем роботи знижується рівень поведінкової регуляції, порушуються міжособистісні відносини, професійна діяльність; самооцінка й реальне сприйняття дійсності стають менш адекватними, знижуються адаптаційні можливості. Це проявляється в наступній акцентуації: висока тривожність, помисливість, нерішучість, непевність у собі, особливо в умовах динамічної обстановки, дефіциту часу й інформації; нескінченне аналізування своїх дій, схильність до сумнівів, зниженої самооцінки й невдоволення собою; вимогливість у виконанні формальностей, знижена активність; труднощі у прийнятті рішень, уникнення відповідальних завдань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження професійно обумовлених акцентуацій характеру особистості як виду професійних деструкцій працівників ДСНС, що перебувають на різних етапах професіоналізації, показало, що акцентуації рис характеру в процесі діяльності набувають професійно зумовленого характеру. У працівників ДСНС, що перебувають у посткризовому періоді, виявлено загострення рис психопатичної і психастенічної акцентуацій характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березин Ф. Б. Методика многостороннего исследования личности / Ф. Б. Березин, М. П. Мирошников, Е. Д. Соколова. – М. : Фолиум, 1994. – 276 с.

2. Виноградов В. И. Психодиагностическое обеспечение формирования психологической готовности личности к профессиональной деятельности : автореф. канд. дисс. / В. И. Виноградов. – М., 1996. – 21 с.
3. Волович В. И. Психологические особенности формирования акцентуированных черт личности у учащихся интернатов : автореф. канд. дисс. / В. И. Волович. – М., 1997. – 19 с.
4. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий, их статистика, динамика, систематика / Ганнушкин П. Б. – М. : Изд-во НГМА, 2000. – 483 с.
5. Епифанцев С. Н. Психологические особенности руководителей с чертами паранойяльной акцентуации / Епифанцев С. Н. – М., 1996. – 178 с.
6. Ермаченко Л. И. Формирование профессионализма учителей с истероидными чертами личности : автореф. канд. дисс. / Ермаченко Л. И. – М., 1997. – 21 с.
7. Зазыкин В. Г. Основы психологии проницательности / Зазыкин В. Г. – М., 1997. – 143 с.
8. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций : [учебное пособие для вузов] / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – С. 9–98.
9. Кириллов Л. А. Особенности самосознания лиц с акцентуациями характера: диссер. канд. психол. н. / Л. А. Кириллов. – Саратов, 1991. – 189 с.
10. Конюхов Н. И. Словарь справочник по психологии / Конюхов Н. И. – М. : Наука, 1996. – С. 56.
11. Леонгард К. Акцентуированные личности / Леонгард К. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 372 с.
12. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Личко А. Е. – Л. : Медицина, 1983. – 198 с.
13. Пызин В. А. Профессиональный выбор и отбор персонала управления / Пызин В. А. – М. : Академия, 1999. – 261 с.
14. Реан А. А. Методическое руководство по исследованию типов акцентуаций / А. А. Реан, С. Е. Лукин. – СПб. : Питер, 1993. – 378 с.
15. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Собчик Л. Н. – М. : Наука, 1998. – 298 с.
16. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности (СМИЛ) / Собчик Л. Н. – М. : Академия, 1990. – 189 с.
17. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Столяренко Л. Д. – Ростов-на-Дону, 1996. – 287 с.
18. Филиппова Г. Н. Совершенствование профессионализма социальных работников с учетом их личностных особенностей : дисс. канд. психол. н. / Г. Н. Филиппова. – М., 1998. – 189 с.